

РОЛЬ АРХІВІВ У ДОСЛІДЖЕННІ ІСТОРІЇ ТАРАСОВОЇ (ЧЕРНЕЧОЇ) ГОРИ ТА ІНФОРМУВАННІ СУСПІЛЬСТВА

Значення архівів як документальної пам'яті народу особливо зростає у зв'язку з підвищенням у суспільстві інтересу до історії, духовної і матеріальної культурної спадщини, процесів формування світогляду української нації, що значною мірою утверджувався під знаком Тараса Шевченка, завдяки плеканню національних святинь, однією з яких стало місце вічного спочинку українського поета, художника, пророка.

Найбільш повно та ґрунтовно історія Шевченкової могили відображена в книзі «Святиня: Науково-документальний літопис Тарасової гори», що постала внаслідок глибокого осмислення її автором – провідним науковим співробітником Шевченківського національного заповідника Зінаїдою Тарахан-Березою – значної кількості документальних, історичних, літературних, фольклорних джерел і власних спостережень. Серед тих, кому дослідниця складає подяку за сприяння у створення «Святині», – десятки архівних установ України і зарубіжжя [1, с. 539]. Слід зазначити, що з багатьох матеріалів, почерпнутих із цих джерел, було знято гриф секретності лише в роки незалежності України. «Виняткової сили документи» [2, с. 16–17], зокрема особистого походження, дозволили розкрити вклад в опіку Тарасової гори Володимира Науменка, Симона Петлюри, Сергія Єфремова, перших директорів заповідника, офіру в ім'я відродження України Олекси Гірника та інших достойників, показати притягальну силу національної святині для діячів культури і мистецтва, громадськості.

У контексті відродження історико-культурного середовища цих місць здійснюється дослідження не лише новітньої історії Тарасової гори, а й значно глибших пластів. Документи, виявлені З. Тарахан-Березою в архівах України та зарубіжжя (Польщі, Білорусі, Росії), становлять основу майбутньої книги науковця про стародавній канівський монастир біля Чернечої гори (що відображено і в місцевій топоніміці: Чернеча гора, урочище Монастирок, Верхні Кельні тощо), духовним центром якого в 1702 р. завдяки гетьману І. Мазепі постала козацька церква. Як свідчать історичні джерела, в цих місцях було поховано гетьманів Івана Підкову, Якова Шаха та Самійла Кішку, а згодом на Чернечій горі – Тараса Шевченка.

Питання про відродження церкви Покрови Пресвятої Богородиці було порушено заповідником більш як десять років тому, а здійснювалося 2013 р. за малюнками французького митця Жана-Анрі Мюнца [3, с. 3]. Знаковою подією стало освячення церкви, яку ще звать Тарасовою, 9 березня 2014 р. священослужителями кількох конфесій. У приміщенні церкви обладнано також музейний експозиційний куточок, де репрезентовано копії архівних

документів – свідчень про святу обитель визначних осіб, причетних до її історії та відродження.

Хранителі Шевченківського меморіалу в Каневі не лише вивчають документи архівних установ, а й формують науковий архів Шевченківського національного заповідника, в структурі якого – матеріали, що висвітлюють науково-адміністративну, пам'яткоохоронну, екскурсійну, культурно-освітню, експозиційну, виставкову, видавничу, ремонтно-реставраційну діяльність, літопис історії Тарасової гори тощо.

З метою відновлення суспільної пам'яті, встановлення історичної правди, заповнення інформаційних лакун науковці заповідника записують спогади очевидців на теми, заборонені чи замовчувані тоталітарною державою. Одна з таких тем – Голодомор-геноцид 1932–1933 рр. – розкрита через свідчення жителів Канева, що мешкали неподалік Тарасової гори. У цих розповідях, оприлюднених у виданні «Святиня і голодомор» за матеріалами наукового архіву заповідника (фонд 5, оп. 4, спр. 1–12), постають трагічні події, умови, за яких розпочато будівництво музею Тараса Шевченка, а також розкрито досі невідомі факти. Один із свідків, житель Монастирка Олексій Слинько ще за життя встиг показати масові поховання дітей на цвинтарі урочища Монастирок поряд із його садибою. В роки голодомору йому, тоді підлітку, доводилося чи не щодень копати невеликі могилки для маленьких мучеників з навколишніх сіл, яких батьки намагались вивезти пароплавом по Дніпру в пошуках порятунку. Але в дорозі діти часто помирали, і батьки несли їх до найближчого цвинтаря неподалік Тарасової гори [4, с. 48–50]. В 2003 р. з ініціативи науково-методичної ради заповідника на цьому місці встановлено пам'ятний знак дітям – жертвам голодомору в Україні. Зібрані спогади очевидців тих подій доповнили інформацію громадських сайтів, зокрема були вміщені в розділі «Свідчення» на сайті Міжнародного фонду «Україна 3000» (www.golodomor.org.ua). Ці записані розповіді звучать на конференціях, вечорах пам'яті, інших заходах.

У розділі книги «Святиня», що розповідає про музей Тараса Шевченка в роки Другої світової війни, наводяться «Матеріали науково-пошукової експедиції по розшуку осіб, які перебували в місці ув'язнення, влаштованому німецькою окупаційною владою в Канівському музеї Тараса Шевченка у вересні–грудні 1943 року» (наук. архів ШНЗ, фонд 5, оп. 6, спр. 13). Із колишніми в'язнями було проведено кілька зустрічей у музеї Тараса Шевченка, а необхідні зібрані документи і матеріали передано до Українського національного фонду «Взаєморозуміння і примирення» при Кабінеті Міністрів України та до його Черкаського обласного відділення. В результаті цього рішенням правління Федерального Фонду «Пам'ять, відповідальність і майбутнє» від 16.05.2003 р. до переліку місць ув'язнення було додано *Трудовий табір у меморіалі поета Шевченка в Каневі (вересень 1943 р. – січень 1944 р.)*», що дало змогу близько тридцяти колишнім ув'язненим табору отримати статус жертв війни і право на відповідні пільги

та компенсацію від уряду Німеччини [5, с. 5]. Подібні приклади засвідчують не лише наукове, а й практичне, суспільне значення архівних документів.

Значний інтерес для музейників та гостей меморіалу становлять фонди особового походження, зокрема матеріали, передані свого часу до наукового архіву заповідника краєзнавцем з м. Черкас С. С. Нехорошевим (фонд 12, оп. 1, спр. 1–75), в яких він торкається і багатьох сторінок історії Тарасової гори. Записані Степаном Нехорошевим (1897–1988) спогади Івана Ядловського (1846–1833), багатолітнього доглядача Шевченкової могили, стосуються й останніх років життя колишньої нареченої поета, Ликери Полусмак (Яковлевої), похованої в Каневі 1917 р. на цвинтарі Сельце. Рукописи Нехорошева стали свідченням формування ціннісних орієнтирів відвідувачів Тарасової гори під знаком Шевченкового слова, матеріалом для наукових описів музейних експонатів, досліджень історії національної святині в Каневі. В цілому ж, інформація наукового архіву доповнює науково-облікову документацію заповідника, використовується в різних видах діяльності, зокрема, в ході ремонтно-реставраційних робіт могили та музею Тараса Шевченка, чавунного пам'ятника-хреста (1884–1923 рр., архітектор В. Сичугов), пам'ятника-погруддя Кобзаря (1923–1939 рр., скульптор К. Терещенко), інших пам'яток, об'єктів чи експонатів.

Одним із шляхів забезпечення інформаційного доступу до національної культурної спадщини є розповсюдження видань, підготовлених до друку працівниками заповідника за фондовими та архівними джерелами, що розповідають про знакові постаті, причетні до національної святині, як-от: старогромадivecь Василь Гнилосиров, кобзар Олекса Чуприна [6], а також відображають формування Шевченківського меморіалу на фоні різних ідеологічних контекстів та суспільних подій [7], у т. ч. суспільне тло зміни пам'ятників на могилі поета [8]. Адже постать Шевченка, історія Тарасової (Чернечої) гори, як одного із центрів єднання народу України навколо ідеї соборної держави, завжди викликатимуть інтерес широкої громадськості.

Список використаних джерел та літератури

1. *Тарахан-Берега З. П.* Святиня : наук.-докум. літопис Тарасової гори / З. П. Тарахан-Берега. – Київ : Родовід, 1998. – 428 с.
2. Галузевий державний архів СБУ : путівник / ГДА СБУ ; авт.-упоряд.: В. М. Даниленко [та ін.]. – Харків : Права людини, 2009. – 136 с.
3. *Тарахан-Берега З. П.* Кобзарева (Козацька) церква або Яким має бути храм під Чернечою горою / З. П. Тарахан-Берега // Чернеча гора. – 2004. – № 1 (21).
4. Святиня і голодомор : Свідчення очевидців. – Львів, 2003. – 60 с.
5. За колючим дротом / авт.-упоряд.: Білокінь О. В., Танана Р. В. – Черкаси : Вертикаль, 2008. – 104 с.
6. Співець з Чернечої гори : наук.-популяр. вид. / авт.-упоряд.: Дзима В. В., Танана Р. В. – Черкаси : Відлуння-Плюс, 2008. – 136 с.

7. Шевченківські місця України : карта / ред. Крижова Н. О. ; авт. текстів: Білокінь О. В., Бондаренко О. А., Дзима В. В., Цурканюк О. В. – Київ : ДНВП «Картографія», 2012.

8. Брижицька С. А. Подія на Чернечій і долі людей : монографія / С. А. Брижицька. – Черкаси : Вид. Ольга Вовчок, 2013. – 200 с.

Віта Бойко

ОСНОВНІ НАПРЯМИ УНІФІКАЦІЇ СЛУЖБОВИХ ДОКУМЕНТІВ В УКРАЇНІ У НОВІ ТА НОВІТНІ ЧАСИ (ДРУГА ПОЛ. XVII – ПОЧАТОК XXI ст.)

Починаючи з 1720 р., розпочався перехід на діловодну систему російських установ, передбачену «Генеральним регламентом», а українську мову у діловодстві було замінено російською. Все більше починали поширюватися збірники зразків оформлення документів. Певний ступінь унормування процесів документування на території України засвідчується появою вітчизняних добірок зразків документів (із пояснювальними статтями щодо складення їхніх текстів) із суто українською назвою – «листовня» [1, с. 150–155].

Скасування полкового устрою 1781 р. та запровадження губернського і намісницького правління посилювали тенденцію повного переходу на уніфіковані форми документів Російської імперії.

Засвідчити форми уніфікації документів Війська Запорозького Низового немає можливості, оскільки архів Старої Січі загинув у 1708 р. (збереглися лише деякі документи в інших архівах). У документах Нової Січі поступово запозичувалися зразки російського діловодства [2, с. 19].

У XIX ст., за висновком А. М. Сокової, на зміну стихійній уніфікації документів приходить усвідомлене спонукання упорядкувати процес документування інформації, а обов'язкове дотримання встановленої форми документа набуває законодавчої сили [3, с. 28].

У першій половині XIX ст. процеси уніфікації відповідно до російських загальноімперських вимог в різних регіонах України відбувалися неоднаково.

Накопичення традицій у галузі документування призвело до створення стійких формулярів документів, а поширення так званої «системи міністерського діловодства» сприяло утвердженню тенденції уніфікації викладу інформації. Зросла кількість посібників і рекомендацій із підготовки документів [4, с. 10–12].

У другій половині XIX – на початку XX ст. у тих частинах України, які належали Російській та Австро-Угорській імперіям, остаточно утвердилися загальноімперські норми оформлення службових документів і власне ніяких кардинальних регіональних особливостей в уніфікації їх інформації не спостерігається.